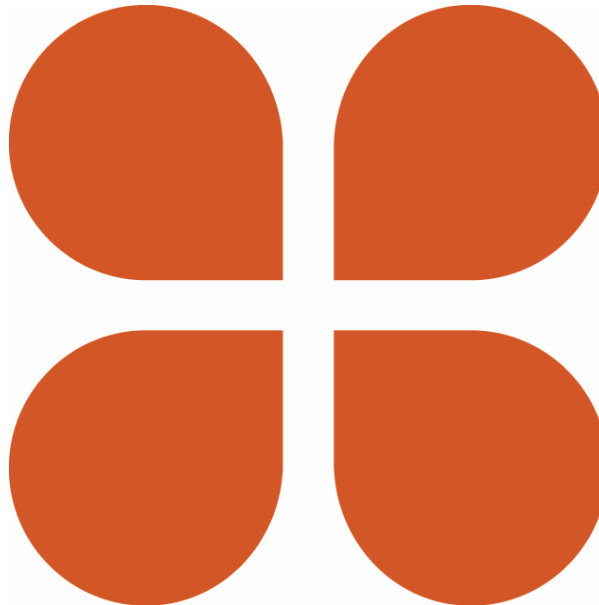

Vägledning för tillämpning av Kulturminneslagen

Uppdragsarkeologi (2 kap, 10-13 §§)

Det uppdragsarkeologiska systemet

Tillämpning av Riksantikvarieämbetets föreskrifter och allmänna råd avseende verkställigheten av 2 kap. 10-13 §§ lagen (1988:950) om kulturminnen m.m.

Innehåll:

2	Det uppdragsarkeologiska systemet	4
2.1	Uppdragsarkeologins syfte	4
2.2	Uppdragsarkeologins parter	5
2.2.1	Länsstyrelsens roll	5
2.2.2	Företagarens roll	6
2.2.3	Undersökarens roll	7
2.2.4	Riksantikvarieämbetets myndighetsroll	7
2.2.5	Kommunens ansvar	7
2.3	Uppdragsarkeologins undersökningstyper	8
2.4	Särskild utredning	8
2.4.1	Utredningens syfte	9
2.4.2	Prövning av särskild utredning	9
2.4.3	Arbetsföretaget	10
2.4.4	Jord- och skogsbruk	12
2.4.5	Kvalitet i särskilda utredningar	12
2.5	Arkeologisk förundersökning	13
2.5.1	Förundersökningens syfte	13
2.5.2	Schaktningsövervakning	15
2.5.3	Prövning av arkeologisk förundersökning	15
2.5.4	Kvalitet i arkeologiska förundersökningar	16
2.6	Särskild undersökning	17
2.6.1	Undersökningens syfte	17
2.6.2	Kvalitet i särskilda undersökningar	17
2.7	Kostnader och kostnadsansvar	19
2.7.1	Kostnaden	20
2.7.2	Upparbetad kostnad	20
2.7.3	Undantag från kostnadsansvar	20
2.8	Bidrag och ersättningar vid arkeologiska undersökningar	22
2.8.1	Bidrag till arkeologisk undersökning vid bostadsbebyggelse	22
2.8.2	Bidrag till arkeologisk undersökning vid mindre arbetsföretag	22
2.8.3	Bidrag till kostnader för att ta till vara fornynd	23
2.8.4	Ersättningar	23
2.8.5	Länsstyrelsens egen verksamhet	23

2 Det uppdragsarkeologiska systemet

Uppdragsarkeologi är de arkeologiska undersökningar som genomförs som villkor i processen för att ett arbetsföretag ska kunna ges tillstånd till ingrepp i fast fornlämning i enlighet med länsstyrelsens beslut. Kulturminneslagens (KML) 2 kap. 10-13 §§ reglerar den uppdragsarkeologiska processen. Mer detaljerade regler för hur dessa paragrafer ska tillämpas finns i *Riksantikvarieämbetets föreskrifter och allmänna råd* (KRFS 2007:2). I enlighet med 2 kap. 14 § vilar kostnadsansvaret för uppdragsarkeologiska undersökningar i normalfallet på företagaren, se nedan 2.7 *Kostnader och kostnadsansvar*).

Länsstyrelsen ska verka för att riksdagens mål för kulturmiljöområdet är vägledande för den arkeologiska undersökningsverksamheten. Det är ett samhällsintresse att fornlämningar bevaras och att uppdragsarkeologins resultat omsätts i meningsfull kunskap med relevans för myndigheter, forskningen och allmänheten. Resultaten från undersökningarna kan dessutom motivera både bevarande och brukande av fornlämningsmiljöer.

2.1 Uppdragsarkeologins syfte

Uppdragsarkeologin är en del av den nationella kulturpolitiken och omfattas av de syften och mål som samhället genom riksdag och regering ställt upp. Uppdragsarkeologins uppgift grundläggs i samhällets beställning av ett aktivt, utåtriktat och samhällsrelevant kulturmiljöarbete och kulturarvsbruk som utgår från verksamhetsmålen för kulturmiljöområdet (prop. 1996/97:3 Kulturpolitik, prop.1998/99:114 Kulturmiljövård). Kulturmiljövården ska utvecklas till en *"aktiv och samlande kraft i det arbete som syftar till att skapa en långsiktigt hållbar utveckling av vårt samhälle...i samverkan med andra samhällssektorer"* (prop. 2004/05:1). Den uppdragsarkeologiska verksamheten har således genom politiska beslut givits ett uppdrag som ska få en praktisk tillämpning i den operativa verksamheten.

Uppdragsarkeologin utförs som ett resultat av tillämpningen av 2 kap. 10-13 §§ KML som bl.a. stadgar att länsstyrelsen som villkor för borttagande av fast fornlämning får ställa skäliga krav på särskild undersökning för att dokumentera fornlämningen. Undersökningen ska vara av vetenskapligt god kvalitet (2 kap. 13 § KML). Kostnaden måste vara rimlig i förhållande till omständigheterna för undersökningen.

Ett grundläggande syfte för uppdragsarkeologins undersökningar är att dokumentera de fornlämningar som förstörs vid exploateringar och ta till vara fornynd. Dokumentation av en fornlämning definieras i propositionen 1996/97:99 (Uppdragsarkeologi m.m.) som att *registrera fakta* om dess innehåll och uppbyggnad samt att ge en *meningsfull kunskap* om det samhälle som fornlämningen representerar. Uppdragsarkeologins syfte är således även att utifrån arkeologiska undersökningar skapa meningsfull kunskap om det förflutna, på ett sätt som uppfyller vetenskapens krav på genomlysighet och granskningsbarhet och att kommunicera kunskapen på ett sätt som främjar uppdragsarkeologins samhällsuppdrag.

De enskilda undersökningarna bör inlemmas i ett större kunskapsbygge och ett vidare historiskt perspektiv, vilket förutsätter att de blir delar i en framåtsyftande forskningsprocess (jfr prop. Utbildning och forskning. Kvalitet och konkurrenskraft 1993/94:177 s. 146). En arkeologisk undersökning har dessutom förutsättningar att, genom kunskap om historiens människor och platser, ge oss nutida människor en inblick i kulturlandskapets utveckling, förändringens betydelse i historien och

samtiden, samt ge perspektiv på tillvaron och vår egen plats i det långa tidsperspektivet.

Uppdragsarkeologin ska slutligen även fungera som system och bransch, med krav på kompetens och kvalitet i alla led. Uppdragsarkeologin ska på ett professionellt, rationellt och ekonomiskt rimligt sätt ta fram underlag för länsstyrelsens beslut och företagarens vägval. I den uppdragsarkeologiska processen ingår också att lämna bidrag till den fysiska samhällsplaneringen. I de fall då ingrepp i fornlämningar inte kan undvikas, ska uppdragsarkeologin på ett kostnadseffektivt sätt kunna frigöra mark- eller vattenområden från fornlämningskyddet samtidigt som verksamheten bidrar de kulturpolitiska målen och till den arkeologiska kunskapsuppbyggnaden.

2.2 Uppdragsarkeologins parter

Kulturminneslagen beskriver de olika parterna i det uppdragsarkeologiska systemet. I samband med en arkeologisk undersökning kan relationen beskrivas som ett trepartsförhållande mellan de kulturmiljövårdande myndigheterna, den som utföra ett arbetsföretag och den undersökande organisationen (prop. 1996/97:99 s. 13). Riksantikvarieämbetet har det övergripande ansvaret genom sitt överinseende över kulturmiljövården i landet (1 kap. 2 § KML). Det uppdragsarkeologiska systemet bygger således på tre parter med olika roller: länsstyrelsen som tillståndsprövare och beställare, företagaren som exploatör med kostnadsansvar och undersökaren som utförare av arkeologiska undersökningar.

I föreskrifterna för uppdragsarkeologin (KRFS 2007:2) beskrivs parternas agerande ytterligare. Regelverket syftar till att den uppdragsarkeologiska processen ska vara genomsiktig och förutsägbar och kännetecknas av hög professionalitet. För detta krävs att rollerna i det uppdragsarkeologiska systemet är tydliga.

Under den uppdragsarkeologiska processen upprättas en rad dokument som är riktade till olika aktörer. Det viktigaste dokumentet är länsstyrelsens beslut om ingrepp i fornlämning som kan ha villkor om arkeologisk undersökning (se avsnitt 6 *Beslut*). Beslutet riktas till företagaren och anger företagarens ansvar. Innan ett beslut fattas som omfattar en arkeologisk undersökning har länsstyrelsen dessförinnan upprättat ett förfrågningsunderlag till undersökaren som anger undersökningens förutsättningar (se avsnitt 3 *Förfrågningsunderlag*). Undersökaren har sedan inkommit till länsstyrelsen med en undersökningsplan som beskriver undersökningens genomförande.

2.2.1 Länsstyrelsens roll

Länsstyrelsen har ansvar för tillsynen över kulturminnesvården i länet (1 kap. 2 § KML). Länsstyrelsen företräder staten och ska ta till vara det allmännas intressen när det gäller skyddet av fornlämningar. Som ett led i myndighetsutövningen kan länsstyrelsen lämna tillstånd till ingrepp i fornlämning och har då möjlighet att ställa villkor riktade till företagaren. Ett villkor kan vara krav på arkeologisk undersökning, andra villkor kan gälla anpassning av arbetsföretaget eller andra åtgärder för fornlämningens bevarande (se avsnitt 1.3.1 *Åtgärder för bevarande av fornlämning*). Länsstyrelsen anger i sitt beslut vem som ska utföra undersökningen. Länsstyrelsen ska innan dess ha bedömt undersökarens kompetens och lämplighet (se avsnitt 5.2 *Undersökarens lämplighet*). Länsstyrelsen uppträder här i rollen som beställare och har sedan ansvar för att undersökningen blir genomförd i enlighet med beslutet.

Länsstyrelsen sätter i sin roll som beställare upp ramarna för undersökningen. Länsstyrelsen ska besluta om undersökningens syfte, inriktning, ambitionsnivå och målgrupper. Förfrågningsunderlaget som länsstyrelsen upprättar inför varje arkeologisk undersökning är uppdragsarkeologins viktigaste styrdokument och utgör beställningen av den undersökningsplan som undersökaren upprättar. Indirekt styr därmed förfrågningsunderlaget utförandet av de arkeologiska undersökningarna. Förfrågningsunderlag och undersökningsplan ska vara konkreta och lättöverskådliga planeringshjälpmedel för målstyrning, resultatkontroll och utvärdering. Inför beslut om arkeologiska undersökningar ska länsstyrelsen utifrån undersökningsplanen göra en sammanvägning av kostnad och kvalitet och ta ställning till om undersökningen kan förväntas bli kostnadseffektiv, d.v.s. att uppnå god kvalitet till rimlig kostnad.

Länsstyrelsen har ansvaret för att kvaliteten upprätthålls vid arkeologiska undersökningar (prop. 1996/97:99 s. 12). Det innebär att länsstyrelsen ska göra uppföljning och utöva tillsyn över de arkeologiska undersökningarna (se avsnitt 9 *Tillsyn, uppföljning och utvärdering*). Det är länsstyrelsens ansvar att följa upp att de arkeologiska insatserna genomförs på ett korrekt sätt och i överensstämmelse med myndighetens beslut. I ett system med konkurrens blir länsstyrelsens uppföljning och utvärdering en viktig garanti för upprätthållande av kvaliteten.

Länsstyrelsens administrativa och praktiska rutiner i samband med tillstånd till ingrepp i fornlämningar och beslut om arkeologiska undersökningar omfattar handläggning och ställningstaganden i flera steg. Processen omfattar följande moment: samråd och information till företagaren, tillståndsprövning, upprättande av förfrågningsunderlag, bedömning av undersökningsplan, beslut samt tillsyn och uppföljning av undersökningen i fält och under rapportering samt granskning av densamma. De arkeologiska insatserna sker dessutom ofta i flera steg, särskild utredning, arkeologisk förundersökning och särskild undersökning, där ett förnyat ställningstagande och nytt beslut sker mellan de olika stegen.

2.2.2 Företagarens roll

Den som utför ett arbetsföretag som innebär att mark tas i anspråk bör i god tid ta reda på om någon fast fornlämning kan komma att beröras av arbetsföretaget och i så fall snarast samråda med länsstyrelsen (2 kap. 10 § KML). Den företagare vars planerade arbetsföretag kan komma att innebära ingrepp i en fornlämning behöver ansöka om tillstånd hos länsstyrelsen (se avsnitt 1 *Samråd och tillståndsprövning inför arbetsföretag*). Det gäller både fornlämningar på mark och i vattenområde liksom för olika typer av arbetsföretag som tar mark i anspråk för exempelvis bygande, muddring, täkt eller markberedning. I 2 kap. 14 § KML framgår att den som avser att utföra ett arbetsföretag som berör fast fornlämning svarar för kostnaden för de åtgärder som behövs, vanligen en arkeologisk undersökning (enligt 13 §). Företagaren står för kostnader för såväl särskilda utredningar och förundersökningar som utgör planerings- och beslutsunderlag, som för särskilda undersökningar som syftar till att dokumentera fornlämningen i samband med att länsstyrelsen ger tillstånd till ingrepp. Staten svarar, genom länsstyrelsen, för att undersökningen och borttagandet av fornlämningen kan genomföras på ett professionellt sätt utan störningar av att tidigare okända fornlämningar påträffas, som då kan medföra driftuppehåll. Företagaren betalar en i förväg fastställd kostnad som länsstyrelsen bedömer som rimlig för att ersätta fornlämningens fysiska existens med kunskap om lämningen och det samhälle den representerar. Skulle något oförutsett inträffa bärs kostnaderna i princip av staten (se avsnitt 2.7 *Kostnader och kostnadsansvar*).

Företagaren har skyldighet att se till att undersökaren kan utföra undersökningen på bästa sätt, t.ex. genom att ombesörja kontakter med markägare eller andra

entreprenörer. Länsstyrelsen bör i beslutet ställa villkoret att företagaren ska garantera markåtkomsten och göra markområdet tillgängligt för undersökaren.

2.2.3 Undersökarens roll

Undersökaren är ansvarig för utförandet av undersökningen; att upprätta dokumentation, tillvarata fynd samt tolka och kommunicera resultaten. Utifrån länsstyrelsens förfrågningsunderlag upprättar undersökaren en undersökningsplan som i detalj beskriver hur undersökningen ska genomföras. Undersökarens val av frågor och metoder är av största betydelse för undersökningens genomförande och kvaliteten i undersökningens resultat. Undersökarens kompetens och erfarenhet är avgörande för att kunna ställa relevanta frågor och välja de mest optimala metoderna (se avsnitt 5 *Bedömning av undersökare och undersökningsplan*).

De i dag verksamma undersökarna har olika organisationsformer med olika huvudmän: de statliga myndigheterna Riksantikvarieämbetets undersökningsverksamhet UV och Statens Maritima Museer, läns museer som ofta drivs i stiftelseform med landstinget som huvudman, kommunala museer och privata företag.

2.2.4 Riksantikvarieämbetets myndighetsroll

I 1 kap. 2 § KML anges att Riksantikvarieämbetet har ett överinseende över kulturmiljövården i landet, vilket avser såväl tillämpningen av KML som den uppdragsarkeologiska verksamheten. Riksantikvarieämbetet ska både ha en nationell överblick och följa utvecklingen internationellt. I det uppdragsarkeologiska systemet har Riksantikvarieämbetet en vägledande, stödjande och samordnande roll. Riksantikvarieämbetet granskar och följer upp länsstyrelsens beslut och har möjlighet att överklaga besluten. Som stöd för lagtillämpningen utfärdar Riksantikvarieämbetet föreskrifter och allmänna råd för verkställigheten av 2 kap. 10-13 §§ KML (KRFS 2007:2) och handböcker. Riksantikvarieämbetet samordnar också utveckling och tillämpning av praxis inom det uppdragsarkeologiska systemet.

Riksantikvarieämbetet är central förvaltningsmyndighet för frågor om kulturmiljön och kulturarvet. I detta arbete ingår att tillhandahålla aktuell fornminnesinformation, genom fornminnesinformationssystemet (FMIS) som är tillgängligt för alla via Internet (se avsnitt 1.4.1 *Information om fornlämningar – FMIS*).

2.2.5 Kommunens ansvar

Kommunens informationsansvar när det gäller fornlämningar faller inom de generella bestämmelserna om allmänna intressen som följer av bestämmelserna om planering och byggande enligt Plan- och bygglagen 1987:10 (PBL). Kommunen agerar ofta samtidigt i rollen som företagare och ansvarig för omfattande byggprojekt.

Den som avser att utföra ett arbetsföretag har ansvaret för att se till att nödvändiga tillstånd finns. Det ingår emellertid i serviceuppgifter för kommunens byggnadsnämnd att upplysa en sökande om att det, vid sidan av bygglovet, kan finnas andra tillstånd som behöver sökas. Denna skyldighet är dock begränsad till om nämnden finner anledning anta att en åtgärd ... fordrar tillstånd även av någon annan myndighet (8 kap. 25 § PBL) och friskriver inte en sökande från sitt ansvar i frågan. För att kommunen ska kunna avgöra om den byggande bör hänvisas till länsstyrelsen för att ansöka om tillstånd enligt KML fordras att kommunen har god kunskap om fornlämningsförhållanden. En grundläggande källa till sådan kunskap är FMIS och erfarenheter av tidigare byggnation i liknade områden. Kommunen kan också för att underlätta sin planering själv ta initiativ till förbättring av kunskapsunderlaget rörande fornlämningar i form av särskilda planeringsunderlag. I arbetet med kom-

munens översiktsplanering är kulturmiljöanalyser av olika detaljeringsgrad ett väsentligt underlag. Vid behov kan dessa också omfatta inventeringsmoment.

Länsstyrelsen ska genast underrätta kommunen om beslut i ärenden enligt 2 kap. 12 § KML (Förordning om kulturminnen m.m. 1988:1188). Det innebär att kommunen får kopia på länsstyrelsens samtliga beslut om arkeologiska undersökningar. Kommunen får därigenom god kännedom om i vilka områden arbetsföretag har föranlett arkeologiska undersökningar (se avsnitt 6.1.1 *Vilka ska ta del av beslutet*).

2.3 Uppdragsarkeologins undersökningstyper

Ofta inleds den uppdragsarkeologiska processen med ett *samråd* enligt 2 kap. 10 § KML mellan länsstyrelsen och den som avser att utföra ett arbetsföretag som kan komma att beröra fornlämningar (se avsnitt 1.1 *Samråd och upplysningsskyldighet*). Processen är sedan indelad i tre huvudsakliga steg, där det första steget ofta är att ta reda på om det finns fornlämningar inom området för ett planerat arbetsföretag. Då kan länsstyrelsen besluta om en *särskild utredning* enligt 2 kap. 11 § KML. Om det konstateras att en fornlämning berörs och ytterligare underlag behövs för att lämna tillstånd till ingrepp i fornlämning kan länsstyrelsen besluta om en *arkeologisk förundersökning* enligt 2 kap. 13 § KML. En förundersökning kan också utföras för att fastställa en fornlämnings utbredning och därmed kunna undvika ingrepp. Som villkor för tillstånd till ingrepp i en fornlämning enligt 2 kap. 12 § KML kan länsstyrelsen ta beslut om *särskild undersökning* för att dokumentera fornlämningen innan den tas bort.

2.4 Särskild utredning

Riksantikvarieämbetets digitala fornminnesinformationssystem (FMIS) är ett underlag för kännedom om landets fornlämningar (se avsnitt 1.4.1 *Information om fornlämningar – FMIS*). Inför prövningen enligt KML kan dock länsstyrelsen behöva ett fördjupat underlag för att få kännedom om huruvida tidigare inte kända fornlämningar kan beröras av arbetsföretaget. Länsstyrelsen kan då fatta beslut om en särskild utredning enligt 2 kap. 11 § KML. Arbetsföretagets omfattning och art avgör om företagaren har kostnadsansvaret eller om utredningen ska utföras på länsstyrelsens egen bekostnad (se avsnitt 2.4.3 *Arbetsföretaget*).

För att bestämmelserna om uppdragsarkeologi i KML ska kunna tillämpas krävs att ett arbetsföretag är fastlagt, i exemplet med vägbygget i samband med arbetsplanen då vägsträckningen beslutats. Vid större arbetsföretag är det därför viktigt att kulturmiljö och fornlämningar finnas med i de underlag som tas fram och i de analyser som görs tidigt i planeringen. En kulturmiljöanalys där fornlämningar ingår bör göras inom den miljöbedömning och miljökonsekvensbeskrivning (MKB) som utförs enligt Miljöbalken (se *Miljökonsekvensbeskrivningar med kulturvärde*. RAÄ rapport 2004:10 och *Kulturmiljön som resurs*. RAÄ 2007). En sådan kulturmiljöanalys bör vid exempelvis vägbyggen göras i förstudien och vägutredningen, innan beslut har tagits om och var vägen ska byggas. I dessa tidiga skeden innan ett arbetsföretag är fastlagt är det inte lämpligt att tillämpa KML. Vid detaljplaneläggning bör särskild utredning övervägas innan planen upprättas så att det finns möjlighet att justera planen eller att särskilda planbestämmelser om fornlämningar kan läggas in.

Det är också angeläget att kulturmiljöer uppmärksammas i kommunernas översiktsplaner. Det är däremot inte möjligt för länsstyrelsen att besluta om utredning enligt KML i samband med översiktsplaner utan FMIS utgör då det huvudsakliga underlaget vad gäller fornlämningar.

2.4.1 Utredningens syfte

Syftet med särskild utredning är att ta reda på om fornlämningar berörs av ett planerat arbetsföretag. Utredningen ska ge företagaren och länsstyrelsen förutsättningar att planera så att fornlämningen inte berörs eller att nödvändiga ingrepp minimeras. Därmed kan de arkeologiska kostnaderna för arbetsföretaget minskas och oförutsedda kostnader undvikas både för företagaren och för staten. På så sätt är särskilda utredningar ett viktigt instrument för fornlämningars bevarande. Länsstyrelsen får också möjlighet att tidigt överväga om tillstånd till ingrepp i fornlämningen kan lämnas.

Utredningen ska utgöra ett underlag för avvägningen enligt 2 kap. 12 § KML mellan bevarande- och förändringsintresset (se avsnitt 1.2 *Bedömning av fornlämningens art och betydelse i förhållande till ingreppet*). Av detta följer att utredningen bl.a. ska fungera som ett faktaunderlag för företagaren och länsstyrelsen. Företagaren får med utgångspunkt från utredningsresultatet förutsättningar för att kunna omdisponera sitt arbetsföretag så att eventuella ingrepp i fornlämningar minimeras. Utredningsresultaten används också ofta av andra undersökare i den vidare processen och vid framtida insatser.

En särskild utredning ska fastställa om fornlämningar berörs och så långt möjligt beskriva dessa. Detta innebär vanligen en klassificering av lämningarna till fornlämningstyp enligt FMIS lämningstypista (se Forsök på Riksantikvarieämbetets hemsida och avsnitt 1.4.1 *Information om fornlämningar - FMIS*). Däremot ska inte utredningen omfatta bedömningar av fornlämningens omfattning eller karaktär i form av exempelvis tidsställning och sammansättning. En särskild utredning innebär inte någon egentlig arkeologisk undersökning i form av utgrävning utan har endast som uppgift att konstatera förekomst av fast fornlämning. Sökschaktsgrävning ska avbrytas så fort en fornlämning påträffas.

Mindre utredningar sker ofta i form av en samlad insats där kartstudier och inventering följs direkt av sökschaktsgrävning. Större utredningar inför linjeprojekt där arbetsföretaget inte är fastlagd i detalj sker däremot ofta i två steg. Det första steget omfattar kartstudier och arkivforskning samt en specialinventering bestående av en terrängrekognoscering av markområdet för att hitta fornlämningar och peka ut troliga lägen för fornlämningar som inte är synliga ovan mark, exempelvis boplatser. Efter denna etapp erhålls ett första planeringsunderlag för arbetsföretaget att ta ställning till. I nästa steg görs vanligen utredningsgrävning där schakt tas upp i de lägen som pekats ut i utredningens första steg. Objekt som bedömts som osäkra fornlämningar, exempelvis stensättningsliknande stenformationer, undersöks närmare. När det gäller stora linjeprojekt som rör vattenområden, exempelvis kabelnedläggningar, innebär det första steget i utredningen en granskning av geofysiska data, vanligtvis med hjälp av s.k. *side scan sonar*. Utifrån de framkomna indikationerna görs sedan mindre marin arkeologiska okulärbesiktningar för att fastställa om det rör sig om fasta fornlämningar. I många fall genomförs endast utredningens första steg och arbetsföretaget anpassas till de framkomna indikationerna.

2.4.2 Prövning av särskild utredning

Länsstyrelsen ska noga pröva om det behövs en särskild utredning. Denna prövning bör omfatta såväl en värdering av befintligt kunskapsunderlag som en bedömning av indikationer på i dag icke kända fornlämningar. Länsstyrelsens första steg är att väga samman och utvärdera den kunskap som redan finns. Vid en analys av informationen i FMIS bör bl.a. hänsyn tas till fornminnesinventeringens ålder och kvalitet. Det är särskilt angeläget att företa en arkeologisk utredning om området inte tidigare varit föremål för fornminnesinventering. Arkeologiska rapporter och

andra studier är också viktiga underlagsmaterial. För vattenområden är geofysiska karteringar och förlisningsuppgifter betydelsefulla. Att kända fornlämningar finns inom ett exploateringsområde är inte ett hinder för en särskild utredning utan snarare en indikation på att ytterligare fornlämningar kan förekomma. Områdets topografi och terrängförhållanden liksom jämförelser med resultat från andra arkeologiska undersökningar i liknande områden ger ofta en antydning om vilka fornlämningar som kan förväntas. Boplatslämningar är vanligare än vad de i FMIS kända fornlämningarna ger uttryck för. För att få kännedom om boplatser krävs oftast en utredning.

Ett beslut om en särskild utredning ska motiveras. En sådan motivering kan vara att området är fornlämningsrikt eller att de topografiska förutsättningarna gör att vissa typer av fornlämningar erfarenhetsmässigt kan förväntas. I vattenområden är fornlämningar sällan kända på förhand och en utredning kan vara särskilt viktig i områden som ofta visar sig vara fornlämningstäta, exempelvis strandområden, grunda vatten och platser med många förlisningsuppgifter. Att en äldre utredning inte påträffat fornlämningar behöver inte vara ett skäl till att inte besluta om särskild utredning. Äldre bedömningar kan behöva kontrolleras och förnyad prövning görs av lämningars fornlämningsstatus. Aktuellt kunskapsläge och nya metoder kan också medföra att tidigare okända fornlämningar påträffas.

Utredningar som inte leder till att fornlämningar påträffas registreras inte i FMIS, vilket gör att arkiv eller andra register över ärenden behöver användas för att få kännedom om vilka områden som varit föremål för utredningar. Här finns en risk att samma markområde utreds flera gånger om inte kontroll görs i länsstyrelsens eget arkiv vid sidan om FMIS.

I princip får vem som helst utreda om fornlämningar berörs av ett arbetsföretag så länge som ingrepp i fornlämning inte görs. För detta behövs varken länsstyrelsens prövning eller tillstånd. För att utredningsresultaten ska kunna ligga till grund för en kommande prövning enligt KML fordras dock att resultatet uppfyller länsstyrelsens kvalitetskrav. I de fall där länsstyrelsen behöver beslutsunderlag i form av en särskild utredning ska länsstyrelsen också besluta om en sådan och handlägga den i enlighet med gällande föreskrifter (KRFS 2007:2). Det är därför viktigt att länsstyrelsen tydligt framhåller att en så kallad frivillig utredning som en företagare själv låter genomföra för att öka sin kunskap om ett markområde inte kan likställas med särskild utredning enligt 2 kap. 11 § KML. Det kan således inte förväntas att länsstyrelsen per automatik ska godkänna en sådan utredning utan detta kan ske först efter särskild prövning. Vid en bristfälligt gjord utredning kan ytterligare fornlämningar framkomma vid exploateringen, som förutom olägenheter för företagaren i form av bl.a. förseningar, även kan leda till betalningsansvar för staten (se avsnitt 2.7.3 *Undantag från kostnadsansvar*). Det är däremot naturligtvis mycket positivt att företagaren ser till att ta fram planeringsunderlag som rör fornlämningar. Sådana underlag som tas fram på företagarens initiativ kan i stället utformas som kulturmiljöanalyser och inlemmas i MKB-processen.

2.4.3 Arbetsföretaget

Ett beslut om särskild utredning förutsätter att det finns ett planerat arbetsföretag. För att förhindra att en exploatering drivs för långt innan en utredning genomförs är det angeläget att beslut om utredning fattas i ett tidigt skede av företagets planering när det fortfarande kan finnas förutsättningar för att lokalisera arbetsföretaget på ett sådant sätt att det inte berör fornlämningen, alternativt belysa olika handlingsmöjligheter inför en prövning enligt 2 kap. 12 § KML. I tidiga skeden innan arbetsföretaget fastlagts tillämpas inte KML utan fornlämningar bör inkluderas i kulturmiljöanalyser som tas fram i samband med MKB-processer (se MKB).

Beslutet om särskild utredning syftar i första hand till att ge länsstyrelsen kunskapsunderlag inför en kommande prövning av tillstånd till ingrepp i fornlämning. Kostnaden för utredningen vilar på företagaren oavsett om tillstånd till ingrepp lämnas eller ej. Vid samrådet avgör länsstyrelsen om det finns behov av en särskild utredning. Beslutet om särskild utredning initieras av länsstyrelsen och företagaren ska således inte ansöka om åtgärden. Resultaten från utredningen kan samtidigt ha stor betydelse för företagarens fortsatta planering av arbetsföretaget. Företagaren kan exempelvis välja att undvika konstaterade fornlämningar genom att välja annan plats för arbetsföretaget. I annat fall kan utredningen visa att fornlämningar inte berörs.

Frågan om markåtkomst vid fältarbetet kan behöva hanteras särskilt när företagaren inte är markägare, t.ex. vid ett planerat väg- eller järnvägsbyggande. Det åvilar företagaren att se till att marken är tillgänglig för undersökaren (se även avsnitt 1.1.2 *Ansökning om tillstånd till ingrepp i fornlämning*). Detta bör lämpligen påpekas i beslutet. Länsstyrelsen bör inför beslutet om särskild utredning även försäkra sig om att markägaren är medveten om att utredningen kan omfatta markingrepp i form av sökschaktning. Länsstyrelsen bör också i förfrågningsunderlaget ge anvisningar om återställande av mark efter sökschaktning.

Enligt 2 kap. 11 § KML står företagaren för kostnaden för utredningen om arbetsföretaget berör ett större markområde. Om det finns behov av att utreda fornlämningsförekomsten inför en exploatering som berör ett mindre markområde kan länsstyrelsen på egen bekostnad genom besiktningar eller andra åtgärder komplettera inventeringens uppgifter. Detta underlag tas fram inom länsstyrelsens utredningsskyldighet och kostnaderna som är förenade med en sådan utredning ska bäras av staten. Medel för ändamålet har avsatts av Riksantikvarieämbetet under Kulturmiljövårdsanslaget (se avsnitt 2.8 *Bidrag och ersättningar vid arkeologiska undersökningar*).

Det kan vara svårt att exakt avgöra vad som bör avses med ett större markområde. I KML exemplifieras exploateringar som kan beröra ett större markområde som: anläggande av allmän väg, större enskild väg, järnväg, flygfält, anläggning för energiförsörjning, större vattenverksamhet och mer omfattande byggande för bostads-, industri eller handelsändamål. Även t.ex. golfbanor, grustäcker och ledningsdragningar för energiförsörjning bör kunna räknas till den typen av arbetsföretag.

Vanligen avses med ett större markområde en yta av cirka 10 000 m² eller ett linjeföretag av minst 500 m längd. Även för områden som inte når upp till denna storlek bör länsstyrelsen överväga om det finns skäl som motiverar att utredningen ändå bör ske på företagarens bekostnad. För olika linjeprojekt varierar området som påverkas avsevärt. Vägar tar exempelvis mycket större område i anspråk än kabeldragningar. Den sistnämnda bör omfatta längder betydligt över 500 m för att kunna betecknas som större markområde.

Länsstyrelsen bör även beakta om arbetsföretaget är en etapp i en större utbyggnad eller exploatering. Detta är exempelvis ofta fallet vid ansökan om täktverksamhet. Ytterligare en anledning att överväga särskild utredning vid grus- och sandtäkter är att dessa ofta förläggs till grusiga höjdryggar och åsar som innehåller rika förekomster av fornlämningar, däribland många boplatser som inte är synliga ovan mark.

Inför exploateringar i vattenområden kan det vara särskilt angeläget att företa utredningar eftersom FMIS inte har samma omfattning och detaljeringsgrad i vattenområden som när det gäller fornlämningar på land. Vid exploatering av ett vatten-

område kan dessutom påverkansområdet på bottenförhållanden vara betydligt större än själva exploateringsområdet. Sandsugning, muddring och konstruktioner som anläggs på botten eller i strandlinjen är exempel på arbetsföretag som kan påverka bottenförhållandena på förhållandevis stora avstånd från den plats där själva ingreppet görs. Särskilda utredningar kan ofta vara nödvändiga vid anläggandet av en hamn, marina, bro, större fiskodling, marin täkt, dumpning, utfyllnad, muddring eller motsvarande samt kabel- och rörledningar på botten som tar i anspråk ett större vattenområde. Likaså kan anläggandet av större broar, vindkraftverk, dammanläggningar och torrläggning av vattenområden motivera en särskild utredning (se *Kulturmiljövård under vatten*. Riksantikvarieämbetet 2008:5). Särskilt viktigt att beakta är arbetsföretagets utförande vid anslutningen till land.

2.4.4 Jord- och skogsbruk

Särskilda utredningar enligt 2 kap. 11 § KML omfattar inte åtgärder som sker inom ramen för pågående markanvändning, t.ex. inom jord- och skogsbruket. Även om det skulle vara motiverat att utreda misstänkta fornlämningsförekomster inför en större skogsbruksåtgärd faller det utanför länsstyrelsens befogenhet att besluta om en särskild utredning i det fallet (se handbok *Tillståndsprövning vid pågående markanvändning*). Nyplantering är således inte en grund för ett beslut om särskild utredning, oavsett om det sker på tidigare skogsmark eller inte. Länsstyrelsen får då lita till det befintliga underlaget eller utreda förhållandet med egna resurser. Nyanläggning av vägsystem för skogstransporter är dock att i utredningsavseende jämföras med andra vägföretag som utgör större enskild väg.

2.4.5 Kvalitet i särskilda utredningar

En särskild utredning av god kvalitet ger ett sådant resultat att det inte råder tveksamhet om en fornlämning berörs av ett arbetsföretag eller inte. För att kunna ge ett fullgott underlag inför länsstyrelsens kommande tillståndsprövning behöver en utredning utföras med en hög ambitionsnivå. Om en fornlämning påträffas i ett senare skede under arbetsföretagets gång kan detta bero på att utredningen utförts med för låg ambitionsnivå, t.ex. på grund av en knapphändig inventering eller alltför få sökschakt. Utredningen måste vara så omfattande som behövs för att ta reda på om det förekommer fornlämningar.

Utredningen ska ge underlag för länsstyrelsens bedömning av lämningens antikvariska status. Det är viktigt att det efter att en utredning har utförts inte råder någon tveksamhet om ett objekt ska betraktas som en fast fornlämning enligt 2 kap. 1 § KML. Utredningen ska också ge faktaunderlag som gör det möjligt att styra undan arbetsföretaget från fornlämningar. Det är därför viktigt att rapporten utformas på ett sådant sätt att företagaren med lätthet kan inhämta den information som behövs för den vidare planeringen av arbetsföretaget. Optimalt är att fornlämningarna integreras på ett sådant sätt att de bevaras och samtidigt berikar det nya sammanhang där de kommer att ingå.

För många fornlämningar är den särskilda utredningen den enda undersökningen som utförs på platsen. Utredningar ska inte omfatta ingrepp i fornlämningen utan schaktning ska stoppas så snart fornlämningen påträffas. Detta för att utredningen inte ska försämra bevarandeförhållanden eller negativt påverka fornlämningens möjlighet till ett långsiktigt bevarande.

Tidpunkten för genomförandet av arkeologiska undersökningar påverkar kvaliteten. Utgångspunkten bör vara att undersökningar utförs under sommarhalvåret då mark- och ljusförhållanden är lämpliga för arkeologiskt arbete. Ett undantag kan dock göras för särskilda utredningar. I motsats till övriga arkeologiska undersökningar kan många utredningar utföras även under vintertid. Det gäller särskilt in-

venteringsmomentet. Det bör dock ske med beaktande av de sämre ljusförhållandena och endast om marken inte är tjälad eller snötäckt. Vid undersökning i vattenområden måste vattnet vara isfritt. Arbetsdagarna i fält under vintertid blir korta och undersökningen blir därför något fördyrad, vilket länsstyrelsen bör informera företagaren om.

Resultaten från en särskild utredning utgör ett viktigt underlag för den fortsatta planeringen av arbetsföretaget. Det är därför viktigt att rapporteringen genomförs snabbt och i direkt anslutning till fältarbetets avslutande. Möjligheten att identifiera och lokalisera lämningarna och var schakt tagits upp är av stor vikt. Kartmaterialet bör om möjligt anpassas efter företagarens önskemål om exempelvis GIS-applikationer och filformat.

2.5 Arkeologisk förundersökning

När länsstyrelsen fastställt att en fornlämning berörs av ett arbetsföretag och att förutsättningar för en alternativ lokalisering saknas, kan länsstyrelsen enligt 2 kap. 13 § KML besluta om arkeologisk förundersökning för att erhålla ett fullgott beslutsunderlag för prövning om ingrepp i fornlämning enligt 2 kap. 12 § KML. Förundersökningar kan vidare genomföras för att avgränsa fornlämningar och för att bedöma behovet av att ställa krav på särskild undersökning i samband med borttagande av fornlämning.

Den största andelen arkeologiska undersökningar som utförs är förundersökningar. Många av dessa leder inte till särskild undersökning utan den arkeologiska insatsen avslutas med en förundersökning. Riksantikvarieämbetets statistik över länsstyrelsens beslut för åren 2003-2006 visar att antalet särskilda undersökningar endast är cirka en tredjedel i jämförelse med antalet förundersökningar (*Tillämpning av 2-4 kap. lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. Statistik gällande 2007. Rapport från Riksantikvarieämbetet 2008:6*). Detta har flera orsaker, den vanligaste är att förundersökningen gjorts i avgränsande syfte för att arbetsföretaget ska kunna anpassas till fornlämningen. I andra fall har förundersökningen visat att fornlämningen är stor och kostsam att undersöka och företagaren därför valt att flytta arbetsföretaget. Ibland visar förundersökningen att fornlämningen har en så låg potential att någon vidare undersökning inte kan motiveras. I enstaka fall har länsstyrelsen efter förundersökningen avslagit ansökan om ingrepp i fornlämning. Många förundersökningar utgörs av schaktningsövervakningar som följer schaktning där det inte planeras för någon ytterligare exploatering.

2.5.1 Förundersökningens syfte

En arkeologisk förundersökning är ett planerings- och beslutsunderlag där länsstyrelsen, företagaren och andra undersökare är de främsta målgrupperna. Förundersökningar kan genomföras med olika syften.

En förundersökning kan behövas för länsstyrelsens bedömning av villkor för borttagande av en fornlämning och för att beräkna omfattning och bestämma inriktning för en särskild undersökning. Syftet med en sådan förundersökning är att fastställa och beskriva fornlämningens karaktär, tidsställning, utbredning, omfattning, sammansättning och komplexitet. Resultaten ska kunna ligga till grund för länsstyrelsens bedömning av kunskapspotentialen inför kommande beslut om tillstånd till ingrepp i fornlämning. Förundersökningen ska också ge underlag för företagarens vidare planering. Syftet kan anses vara uppnått då resultaten kan användas i en fortsatt besluts- och planeringsprocess. Sådana relativt omfattande förundersökningar bör genomföras i de fall då arbetsföretaget innebär att det finns små möjlig-

heter till justering eller anpassning av planerna, exempelvis inför väg- och järnvägsbyggen.

En förundersökning som utförs som ett led i en process som leder till ett tillstånd till ingrepp i fornlämningen och en planerad särskild undersökning kan komma att föregripa länsstyrelsens tillståndsprövning enligt 2 kap. 12 § KML. Eftersom en sådan förundersökning är relativt omfattande får fornlämningen försämrade möjligheter till ett långsiktigt bevarande. Så långt möjligt bör därför en bedömning av arbetsföretagets tillåtlighet göras inför beslutet om arkeologisk förundersökning. Om det är gynnsamt för besluts- och planeringsprocessen finns också en möjlighet att utföra förundersökningar i flera steg. I vissa fall kan resultatet av en förundersökning visa att fornlämningen är av begränsad omfattning eller bevarandegrad som inte motiverar en särskild undersökning. Företagaren bör då meddelas att någon ytterligare undersökning inte behövs.

Att genomföra en mer omfattande förundersökning kan visa sig vara en kostnads-effektiv insats sett i hela arbetsföretagets perspektiv. Om konsekvensen av en bristfällig förundersökning blir att kostnaden för den efterföljande särskilda undersökningen väsentligt överstiger vad som angivits i länsstyrelsens beslut kan omförhandling med företagaren bli aktuellt. Om kostnaderna för arbetsföretagaren ökar med mer än 15 procent kan det innebära att staten måste gå in och ta beslut om kostnadsbefrielse enligt 2 kap.14 § KML (se avsnitt 2.7.3 *Undantag från kostnadsansvar och Bidrag till kostnader för arkeologiska undersökningar*).

En arkeologisk förundersökning kan göras i *avgränsande syfte* med sikte på att arbetsföretaget ska undvika eller kunna anpassas till fornlämningen. I dessa fall har företagaren ofta på förhand sagt sig vilja anpassa byggnationen till fornlämningen. På så sätt fyller KML sin funktion som skyddslag. Dessa förundersökningar i avgränsande syfte har till huvudsaklig uppgift att ta reda på fornlämningens exakta avgränsning. Dessa förundersökningar blir betydligt mindre omfattande än de som syftar till att ta fram data om lämningen för att kunna bedöma kunskapspotentialen inför en särskild undersökning. Förundersökningen blir i dessa fall den enda undersökningen som utförs på platsen.

Länsstyrelsen får också besluta om förundersökning för att få ett underlag för *prövningen av tillstånd* till ingrepp i fornlämning enligt 2 kap. 12 § KML. Genomförandet av förundersökningen ska då ske så att länsstyrelsen behåller den fulla friheten att pröva om arbetsföretaget är tillåtligt samt att företagets kostnader minimeras. Det innebär att undersökningsinsatsen begränsas så att fornlämningens forbestånd inte hotas eller att det blir meningslöst att återställa fornlämningen. En begränsad förundersökning ger emellertid begränsad information om fornlämningens kunskapspotential och undersökningen kan därför behöva kompletteras om länsstyrelsen vid prövningen överväger att ge tillstånd till ingrepp i fornlämningen. Efter en begränsad förundersökning kan det vara svårt att göra en annan bedömning än efter en särskild utredning. Det är därför vanligen efter de mer omfattande förundersökningarna som det kan stå klart att platsen har en mycket högre potential än vad som kunde antas efter utredningen (se nedan). Dessa svårigheter vid förundersökningar som syftar till underlag för tillståndsprövning medför att sådana förundersökningar endast bör användas i speciella fall. Om länsstyrelsen efter avslutad förundersökning inte lämnar tillstånd till ingrepp i fornlämning övergår företagarens betalningsansvar enligt 2 kap. 14 § till staten (se nedan 2.7.3 *Undantag från kostnadsansvar*). Länsstyrelsen bör i möjligaste mån överväga om tillstånd till ingrepp i fornlämning kommer att kunna lämnas redan vid beslut om en arkeologisk förundersökning.

2.5.2 Schaktningsövervakning

Schaktningsövervakning är en arkeologisk metod, som förutsätter att länsstyrelsen har god kännedom om fornlämningen och fornlämningens art och betydelse. Lämpligt beslut är *förundersökning i form av schaktningsövervakning*. Metoden kan innebära att exempelvis delar av ett kulturlager avlägsnas under arkeologisk övervakning och att den arkeolog som följer schaktningarna dokumenterar kulturlagerföljder etc. Om det framkommer lämningar eller kulturlager av större omfattning eller komplexitet än vad som tidigare varit känt för länsstyrelsen – och som därför går utöver länsstyrelsens tillstånd – får borttagandet inte ske utan en förnyad tillståndsprövning enligt 2 kap. 12 § KML. Metoden kan exempelvis tillämpas vid schaktningar för VA-arbeten och liknande som berör fornlämningar utan synligt märke ovan jord (exempelvis i städer med kulturlager).

En förutsättning för beslut om schaktningsövervakning är att länsstyrelsen bedömer att delar av fornlämningen kan få tas bort. Om arbetsföretaget däremot har förutsättningar för, eventuellt med mindre justeringar, att undvika att beröra fornlämningen, bör tillstånd till ingrepp lämnas med villkoret *antikvarisk kontroll* (se avsnitt 1.3.2 *Antikvarisk kontroll*).

Eftersom schaktningsövervakningen följer arbetsföretagets schaktning kan det i undersökningsplanen vara svårt att överblicka tidsåtgången. Det förekommer därför att schaktningsövervakning utförs på löpande räkning. Det är i dessa fall lämpligt att beslutet utformas med en fast del för rapportering och expenser och en rörlig del som omfattar fältarbetstiden, traktamente och resor.

Enligt en utvecklad praxis förenas besluten om schaktningsövervakning ofta med ett villkorat tillstånd enligt 2 kap. 12 § KML. Det vill säga att under förutsättning att resultaten av schaktningsövervakningen visar att undersökningen är tillfyllest och att länsstyrelsen inte anser att det behövs någon ytterligare prövning för ett borttagande av fornlämningen enligt 2 kap. 12 § KML gäller beslutet som ett sådant tillstånd. Länsstyrelsen behöver då endast informera företagaren om att marken kan tas i anspråk. Alternativt kan länsstyrelsen avvakta resultatet av förundersökningen och därefter i vanlig ordning pröva om tillstånd kan ges.

2.5.3 Prövning av arkeologisk förundersökning

På liknande sätt som ovan redovisats för särskilda utredningar ska länsstyrelsen noga pröva behovet av en förundersökning i relation till den befintliga kunskapen om fornlämningen. Till stöd för behovsprövningen har länsstyrelsen ofta en rapport från en särskild utredning.

Ett beslut om förundersökning förutsätter att länsstyrelsen tagit ställning till att en fast fornlämning berörs av ett arbetsföretag. Det är inte meningen att förundersökningsinstrumentet ska användas för att ta reda på om det finns tidigare okända fornlämningar som berörs av ett arbetsföretag. Enbart närhet till en fornlämning eller antagandet att arbetsföretaget berör en fornlämningsområde är inte ett tillräckligt motiv för att länsstyrelsen ska kunna fatta beslut om en arkeologisk förundersökning. Ett sådant exempel kan vara vid exploatering av åkerytor utan kända fornlämningar men där gravar finns registrerade på impediment i närheten. I dessa fall bör i stället en särskild utredning övervägas.

Att hoppa över förundersökningsmomentet och gå direkt från en särskild utredning till en särskild undersökning kräver en synnerligen god kännedom om fornlämningen, exempelvis en fornlämning som tidigare delundersökts. I övrigt bör det endast vara aktuellt för mycket små och okomplicerade fornlämningar. Risken är annars stor att kostnadsberäkningen senare under undersökningens gång visar sig vara felaktig. Utan en förundersökning minskar också länsstyrelsens möjlighet att ange

en relevant inriktning på den särskilda undersökningen. Förundersökning är ett viktigt led i uppdragsarkeologins kunskapsuppbyggnadsprocess.

2.5.4 Kvalitet i arkeologiska förundersökningar

En förundersökning *inför särskild undersökning* ska ge ett fullgott underlag för upprättande av länsstyrelsens förfrågningsunderlag för särskild undersökning. För att kunna ge ett fullgott beslutsunderlag behöver förundersökningar utföras med hög ambitionsnivå och därför resursmässigt vara förhållandevis omfattande. Resultaten från förundersökningen ska kunna ge länsstyrelsen stöd vid formuleringen av inriktning, ambitionsnivå och målgrupper för en särskild undersökning. En förundersökning är av god kvalitet då resultaten ger goda förutsättningar för att kunna upprätta en undersökningsplan och kostnadsberäkning för en särskild undersökning som i sin tur ger god måluppfyllelse. Det är därför viktigt att förundersökningen är tillräckligt omfattande för att kunna ge svar på frågor om fornlämningens bevarandegrad, karaktär, tidsställning, utbredning, omfattning, sammansättning, fyndinnehåll och komplexitet. Förundersökningen ska ge kvantitativa data som uppskattar antalet anläggningar, exempelvis hur många gravar som förväntas på ett gravfält eller vilka huskonstruktioner och vilken anläggningstäthet som kan förväntas inom en boplatz. Förundersökningen ska också uppnå en preliminär karakterisering av fornlämningen och det är viktigt att fornlämningens olika delar klassificeras. För detta krävs att tillräckligt många schakt tas upp kring och på fornlämningen, ofta i kombination med handgrävning av provrutor/ytor. För att kunna fånga upp variationer inom fornlämningen behöver tillräckligt stora ytor tas upp. Punktvisa undersökningar genom lager och konstruktioner krävs också för att kunna avgöra vilka stratigrafiska nivåer som finns på platsen. För undersökningar av fartyglämningar innebär förundersökningen att fartygstypen definieras byggnadstekniskt och att både själva fartyget och tillhörande kulturlager avgränsas.

Förundersökningar som ger en bristfällig uppfattning om exempelvis ett kulturlagers utbredning och fyndinnehåll eller inte tillräckligt utförliga uppgifter om antalet gravar på ett gravfält, har utförts med en alltför låg ambitionsnivå, vilket ger låg kvalitet. Om en undersökningsplan upprättats utifrån en förundersökning som givit ofullständig kunskap om fornlämningens utbredning och omfattning kan det ge upphov till omfattande omprioriteringar och avsteg från undersökningsplanen och i förlängningen även till att kostnaden överstiger den beslutade kostnaden.

Erfarenheten från senare år visar ett stort behov av att utveckla praxis beträffande när en omfattande förundersökning är motiverad samt hur man metodiskt bör gå till väga vid förundersökning av olika fornlämningstyper. En förundersökning som genomförs inför beslut om särskild undersökning innebär att delar av fornlämningen undersöks och dokumenteras. Det är därför viktigt att länsstyrelsen i förfrågningsunderlaget ställer krav på dokumentation, inmätning och omhändertagande av fynd. Det måste vara möjligt för en annan undersökare som inte utfört förundersökningen att hitta platsen för upptagna schakt och provrutor. Fyndmaterialet från förundersökningen är ofta mycket viktigt såväl för bedömningen av fornlämningens kunskapspotential som för tolkningen av fornlämningen i den särskilda undersökningen. Det är därför viktigt att länsstyrelsen ställer samma krav på omhändertagande och konservering av fynd från förundersökningen som ställs vid en särskild undersökning.

För att förundersökningen ska kunna ge ett fullgott underlag kan speciella analyser och studier behöva genomföras. Vid undersökning av lämningar som spänner över flera tidsperioder kan daterande fynd och ^{14}C -analyser vara viktiga för att kunna prioritera lager och konstruktioner inför särskild undersökning. Exempel på andra analyser som kan vara värdefulla är geofysisk prospektering, makroanalys och osteologiska analyser. Exempelvis historiskt kartmaterial studeras vanligen över-

siktligt vid särskilda utredningar och mer i detalj vid rapporteringen av särskilda undersökningar. Däremot används sällan kartmaterial vid förundersökningar. Historiska kartor kan dock vara ett mycket viktigt källmaterial för analys av kulturlager och konstruktioner t.ex. vid en förundersökning av en bytomt.

God kvalitet för en förundersökning i *avgränsande syfte* är att fornlämningen avgränsas på ett sådant sätt att tvekan inte råder om dess utbredning. Företagaren ska få full kännedom om fornlämningens avgränsning inom exploateringsområdet för att kunna planera arbetsföretaget i förhållande till fornlämningen.

För att uppnå kvaliteten i fältarbetet vid arkeologiska förundersökningar ställs sådana krav på ljus- och klimatförhållanden att de bör utföras under sommarhalvåret (se avsnitt 2.6.2 *Kvalitet i särskilda undersökningar*).

Eftersom resultaten från en arkeologisk förundersökning utgör ett viktigt planeringsunderlag är det viktigt att rapporteringen genomförs snabbt och i direkt anslutning till fältarbetets avslutande. Möjligheten att kunna lokalisera lämningens exakta utbredning och var schakt tagits upp är av stor vikt. Kartmaterialet bör anpassas efter företagarens önskemål om exempelvis GIS-applikationer och filformat.

2.6 Särskild undersökning

Som villkor för att lämna tillstånd enligt 2 kap. 12 § KML till att ta bort en fornlämning får länsstyrelsen besluta om en *särskild undersökning* enligt 2 kap. 13 § KML i syfte att dokumentera fornlämningen och ta till vara fornyfynd.

2.6.1 Undersökningens syfte

En särskild undersökning utförs i syfte att dokumentera en fornlämning som tas bort. Undersökningen innebär ett slutgiltigt borttagande av fornlämningen eller delar av lämningen. Syftet med en särskild undersökning är att uppnå meningsfull kunskap av relevans för såväl myndigheter som forskning och allmänhet. Särskilda undersökningar har ofta mer varierade målgrupper än utredningar och förundersökningar. Vissa särskilda undersökningar riktar sig främst mot forskarvärlden medan andra vänder sig till en bred publik. Kunskap och insikter från undersökningar ska kunna tas om hand såväl i länsstyrelsens eget arbete, inom kulturmiljövården och samhällsplaneringen som i universitetsforskningen. Det är viktigt att resultat görs användbara och tillgängliga för historieskrivningen och för samhällsgrupper utanför kulturmiljövården. Rapporteringens insatser ska anpassas till undersökningens inriktning och utpekade målgrupper.

2.6.2 Kvalitet i särskilda undersökningar

I 2 kap. 13 § KML anges att arkeologiska undersökningar ska vara av vetenskapligt god kvalitet. Det innebär att dokumentation av fornlämningen görs med ett vetenskapligt arbetssätt. Men också att resultaten görs tillgängliga och användbara för olika intressenter (KRFS 2007:2). Att undersökningarna ska ses som en del i en framåtsyftande forskningsprocess slogs fast i forskningspropositionen (1993/94:177 s.146). En särskild undersökning ska kunna ge kunskap om fornlämningen och det samhälle den representerar.

Inför en särskild undersökning har länsstyrelsen en viktig uppgift att ange vilken inriktning en undersökning bör ha och att finna rätt ambitionsnivå (se avsnitt *Förfrågningsunderlag 3.3.4 Undersökningens syfte, inriktning och ambitionsnivå*). Behovet av en särskild undersökning bedöms utifrån fornlämningens kunskapspotential. God kvalitet vid en särskild undersökning kan sägas vara då fornlämningens potential tas till vara på ett uttömmande sätt och att resultaten bidrar till efterfrågad

kunskap. Vid särskild undersökning är det viktigt att relevanta frågor ställs som har förankring i aktuella kunskapsbehov. Undersökningens ambitionsnivå ska stå i relation till det förväntade kunskapsutbytet och den aktuella forskningssituationen. Den nya kunskap som undersökningen genererar kan också användas för att ge kommande undersökningar en relevant inriktning och för att utveckla metoder.

De flesta särskilda undersökningar innebär en relativt omfattande arkeologisk utgrävning. Detta behöver emellertid inte alltid vara fallet. Om fornlämningens art och betydelse så medger kan en särskild undersökning vara mycket begränsad. För fornlämningar där argumenten för vetenskaplig eller kommunikativ potential är liten bör undersökningen prioriteras ned ambitionsmässigt eller inte genomföras alls. Undersökningen behöver inte heller alltid innebära en faktisk utgrävning utan länsstyrelsen kan ange en ambitionsnivå för t.ex. vissa stensträngar eller sentida bebyggelse som huvudsakligen utgörs av en dokumentation i form av kartering eller fotografering.

Alla frågeställningar och metoder är inte likvärdiga. Val av frågor och metoder påverkar i hög grad det slutliga resultatet. För att kunna uppnå god kvalitet är det viktigt att de frågor som ställs och de metoder som används är fruktbara och kan förväntas ge ett gott utfall. Undersökaren har uppgiften att finna de mest lämpade frågeställningarna för den aktuella fornlämningen. Ett alltför rutinmässigt förhållande till val av angreppssätt, metod och teoribildning kan t.ex. innebära att man går miste om möjligheterna att erhålla ny information. Resultaten kan då i alltför stor omfattning komma att bli enbart ett bekräftande av rådande forskningsläge (se avsnittet *Bedömning av undersökare och undersökningsplan 5.2.1. Undersökarens kompetens*).

God kvalitet i en undersökning uppnås genom hög måluppfyllelse. Hög måluppfyllelse innebär att undersökaren förvaltar givna förutsättningar på ett optimalt sätt. Måluppfyllelsen handlar bl.a. om vetenskaplig kvalitet i resultaten, att tidsramar hålls och att undersökningsresultaten når utpekade målgrupper.

För att uppnå god kvalitet måste också resultaten göras tillgängliga och användbara för olika intressenter (se avsnitt *Förfrågningsunderlag 3.3.8 Målgrupper och rapportering*). Om en undersökning har uppnått god kvalitet kan avgöras först när undersökningens målgrupper får tillgång till de resultat och insikter undersökningen ger (se avsnitt 9 *Tillsyn, uppföljning och utvärdering*). Ur detta perspektiv avgörs kvaliteten av hur resultaten presenteras, vilken form rapporteringen har och till vem den vänder sig.

Vid rapporteringen skapas kunskap utifrån undersökningsresultaten. Det är därför viktigt att den tidsåtgång som beräknats är realistisk för att kunna utföra en undersökning av god kvalitet. Detta gäller både arbetet i fält och för rapporteringen. I syfte att hålla ned undersökningens kostnad händer att rapporttiden blir alltför begränsad, vilket framför allt har varit aktuellt i anbudssituationer. Om rapporttiden är för snålt tilltagen i förhållande till fälttiden och det material som ska bearbetas, uppstår problem att ta till vara undersökningens potential. I en undersökning av god kvalitet råder balans mellan fältarbete och rapportering. Utan tillräcklig tid som ger möjlighet att rapportera resultaten från fältarbetet blir undersökningen meningslös och god kvalitet kan inte uppnås. Vissa undersökningar kan dessutom kräva en mer omfattande rapportering än normalfallet.

Tidpunkten för undersökningen är avgörande för kvaliteten. För att kunna genomföra arkeologiska undersökningar av god kvalitet krävs att de utförs under sommarhalvåret då ljus- och markförhållanden är lämpliga för arkeologiskt arbete. Länsstyrelsen bör undvika att lämna tillstånd till ingrepp i fornlämning då villkoret

blir att den arkeologiska undersökningen måste utföras vintertid eller under vinterlika förhållanden. Om arbetet förläggs under vintertid är risken stor att resultaten blir av väsentligt lägre kvalitet. Arkeologiskt fältarbete bör förläggas till sommarhalvåret om inte undersökningen är av begränsad omfattning eller om synnerliga skäl finns för att arbetet måste ske vintertid. Kostnaden för en undersökning vintertid blir dessutom oftast väsentligt högre eftersom dåliga ljus- och väderförhållanden medför att arbetet inte kan bedrivas effektivt under hela arbetsdagens längd. Det tillkommer också kostnader för särskild utrustning såsom uppvärmning, värmemattor, tält och belysning.

För att upprätthålla en god kvalitet krävs att rapporteringen inte blir alltför utdragen i tid, utan att rapporteringen för den skull forceras. För att urval av prover för exempelvis analyser ska bli strategiska är det många gånger nödvändigt att man har kommit en bit på väg i tolkningsarbetet. Det är olyckligt om tidsramen för rapporteringen av särskilda undersökningar sätts så snävt att prover för ¹⁴C-analyser, makroprov m.m. måste väljas ut direkt efter fältarbetets avslutande. En tillräcklig tidsrymd för rapporteringen ger också den tanketid som är avgörande för god kvalitet i rapporteringen. Eftersom de flesta undersökningar avslutats på hösten är det önskvärt att rapporteringen för större särskilda undersökningar sträcker sig över två vinterhalvår, d.v.s. minst 1,5 år, i vissa fall upp till ca tre år.

Kvaliteten är inte bara avhängig genomförandet och resultaten av den enskilda undersökningen utan hela processen som lett fram till undersökningen. Den särskilda undersökningen är ofta baserad på resultaten från en eller flera utredningar och förundersökningar. Har dessa varit bristfälliga så får det återverkningar på kvaliteten i den särskilda undersökningen. Även företagarens, länsstyrelsens och andra undersökarens agerande i olika skeden kan påverka undersökningens kvalitet. Tidspress, bristande information mellan parterna och bristfälliga förundersökningar är faktorer som påverkar möjligheten att utforma en särskild undersökning av god kvalitet.

2.7 Kostnader och kostnadsansvar

För arkeologiska undersökningar enligt 10-13 §§ KML är huvudregeln att kostnaderna för arkeologiska undersökningar ska betalas av den som utför arbetsföretaget. För arkeologiska förundersökningar och särskilda undersökningar framgår kostnadsansvaret av 2 kap. 14 § KML och för särskild utredning i 2 kap. 11 § KML. Företagets kostnadsansvar utgår från KML:s syfte att bevara fornlämningar och varje tillstånd innebär ett undantag från denna huvudregel. Den som skadar allmänna värden får stå för kostnaden för de åtgärder som behövs. Företagaren svarar också för kostnader för en första konservering av fornyfynd från undersökningen innan de fyndfördelas till museum, däremot inte för kostnader som uppkommer vid föremålens långsiktiga vård, magasinering, eventuell omkonservering och liknande. Länsstyrelsen ska ge företagaren tillfälle att ta del av och yttra sig över kostnaderna innan han åläggs ansvaret för dem (16 och 17 § FL). Innan beslutet tas ska företagaren ha accepterat undersökningskostnaden.

Arkeologiska undersökningar ska bedrivas så kostnadseffektivt som möjligt. Det innebär att undersökningarna ska vara av god kvalitet och utföras till rimlig kostnad. I propositionen *Uppdragsarkeologi* framhålls att det är *angeläget att arbetsföretagarens kostnader inte blir högre än vad som är motiverat* och att det är av stor betydelse för kulturmiljövården att *denna kostnad upplevs som rimlig* (prop. 1996/97:99).

En metod för att uppnå en kostnadseffektiv uppdragsarkeologi är inrättandet av ett system med konkurrens, där undersökaren utses genom ett *anbudsförfarande*. Anbudsförfarandet syftar till att länsstyrelsen ska kunna välja den utifrån dessa kriterier mest lämpade undersökaren för att utföra en undersökning. Att välja undersökare genom ett anbudsförfarande är aktuellt för större arkeologiska undersökningar. Länsstyrelsen ska alltid genomföra anbudsförfarande när kostnaden för undersökningen kan antas komma att överstiga 20 Pbb och på företagarens begäran, om kostnaden förväntas understiga 20 Pbb men överstiga 5 Pbb (se avsnitt 4.2 *Anbudsförfarande*).

2.7.1 Kostnaden

Kostnaden som anges i undersökningsplanen ska vara en totalkostnad som omfattar undersökningens samtliga moment, även kostnader för grävmaskin och etablering (se avsnittet 3.3.11 *Förfrågningsunderlag*). I undersökningsplanens kostnadsberäkning ska kostnaden anges exklusive moms (mervärdesskatt). Detta syftar till att kostnadsberäkningens poster ska kunna vara jämförbara eftersom olika typer av undersökare följer olika regler för mervärdesskatt.

I KML 2 kap. 13 § anges att länsstyrelsens beslut ska såvitt möjligt ange undersökningens beräknade kostnad. Det är mycket svårt att beräkna exakt vad en undersökning av en fornlämning kommer att kosta. Även om fornlämningen är väl känd, avgränsad och det finns ett fullgott underlag från en förundersökning, kan fornlämningen avvika från de antaganden som gjorts i undersökningsplanen. Ibland är fornlämningen inte så omfattande som man från början antagit, i andra fall visar det sig att fornlämningen är större, att det framkommer underliggande lager och konstruktioner eller oväntade fynd. Ofta räcker det att göra omprioriteringar mellan undersökningens olika delmoment. Kostnader som inte väsentligt överstiger det beslutade beloppet kan dock åläggas företaget efter förnyat ställningstagande av länsstyrelsen. Detta motiveras av svårigheten att exakt beräkna omfattningen och kostnaderna för en undersökning. Vad som avses med begreppet *väsentligt överstiga* definieras nedan (se avsnitt 2.7.3 *Undantag från kostnadsansvar*).

2.7.2 Upparbetad kostnad

Undersökaren ska redovisa undersökningens faktiska upparbetade kostnad till länsstyrelsen. Detta ska ske vid undersökningens avslutande (se avsnitt 9 *Tillsyn, uppföljning och utvärdering*). Vid en särskild undersökning kan detta med fördel ske i slutrapporten. Länsstyrelsen bör därför godkänna slutfakturan innan undersökaren skickar den till företagaren (se avsnitt 9.4.2 *Kontroll av kostnader*). Vid stora undersökningar bör det ske en fortlöpande redovisning och avstämning för att länsstyrelsen ska kunna kontrollera hur det faktiska utfallet förhåller sig till den beslutade kostnaden. Länsstyrelsen har till uppgift att bevaka detta inom ramen för sitt tillsynsansvar. Detta bör dokumenteras i form av en tjänsteanteckning. Om undersökningens kostnad blir lägre än den beslutade, svarar företagaren bara för de faktiska kostnaderna (prop. 1987/88:104 sid. 81). Det är betydligt vanligare att upparbetade kostnaden för arkeologiska undersökningar blir lägre än vad som framgår av länsstyrelsens beslut än att den beräknade budgeten överskrider (Se *Vad kostar uppdragsarkeologin egentligen? Uppföljning av de faktiska kostnaderna för uppdragsarkeologin år 2005*. Rapport från Riksantikvarieämbetets 2008:4).

2.7.3 Undantag från kostnadsansvar

Det finns situationer då undantag görs från företagarens generella kostnadsansvar enligt 2 kap. 14 § KML. Företagaren får då tillstånd till ingrepp i en fornlämning medan staten får betala för arkeologisk undersökning eller andra åtgärder som beslutas av länsstyrelsen enligt 2 kap. 13 § KML. Beslut om kostnadsbefrielse

enligt 2 kap. 14 § KML fattas av länsstyrelsen. Dessa anslagsmedel omfattas dock inte av delegeringen till länsstyrelsen (se avsnitt 2.8 *Bidrag och ersättningar vid arkeologiska undersökningar*). Länsstyrelsen måste därför innan beslut tas samråda med Riksantikvarieämbetet som reserverar medel för undersökningen. I 2 kap. 14 § andra stycket anges fyra slag av undantag från kostnadsansvar:

1. *Företagaren svarar ... inte för kostnader som hänför sig till en fornlämning som inte förut varit känd* som framkommer under ett pågående arbetsföretag (2 kap.14 § KML). En fornlämning kan anses känd i KML:s mening om den är redovisad i FMIS eller rapporter samt om sökanden genom samråd med länsstyrelsen har möjlighet att få vetskap om den (se ovan 1.1 *Samråd och upplysningsskyldighet*). Företagarens eller markägarens eventuella brist på kunskap saknar betydelse. För att kunna anses okänd bör fornlämningen ha varit okänd såväl för antikvariska myndigheter som för allmänheten på orten (prop. 1987/88:104 sid. 81). Fornlämningar som framkommit vid utredningar som länsstyrelsen beslutat om eller som beställts av företagaren ska betraktas som kända.

2. *Företagaren svarar ... inte för kostnader som ... väsentligt överstiger vad länsstyrelsen angett i beslut om tillstånd enligt 13 § första stycket* (2 kap.14 § KML). Om kostnaden för en undersökning visar sig väsentligt överstiga den summan som angivits i länsstyrelsens beslut behöver företagaren inte stå för denna merkostnad. I propositionen (prop. 1987/88:104 s. 81) anges en ungefärlig gräns för ett acceptabelt överskridande. Med termen *väsentligen överstiga* menas att kostnaden blir mer än 15 procent högre än vad länsstyrelsens beslut anger. Företagaren kan få tåla att undersökningen blir upp till 15 procent dyrare än beräknat.

En undersökare ska omgående anmäla avvikelser i förhållande till undersökningsplanen till länsstyrelsen. Det gäller också om en fornlämnings beskaffenhet eller om yttre omständigheter under undersökningens gång skulle orsaka att en undersökning blir mer omfattande eller kostsam än vad som redovisats i beslutet. Detta bör ske utan dröjsmål så snart förhållandet uppdagats. Länsstyrelsen ska genom samråd med företagaren informera denne om det skulle uppstå en risk för ett överskridande av kostnaderna. Företagaren kan då ansöka om kostnadsbefrielse enligt bestämmelserna i 2 kap. 14 § KML. Om kostnaden väsentligt överskrider vad länsstyrelsen angivit i beslutet ska länsstyrelsen samråda med Riksantikvarieämbetet och därvid förvissa sig om att det finns tillgängliga medel för ändamålet (1 § FK 1988:1188). Länsstyrelsen ska därefter pröva ansökan enligt 2 kap. 14 § KML. Vid avslag kan företagaren väcka talan mot staten vid fastighetsdomstol.

3. *Företagaren svarar ... inte för kostnader som ... hänför sig till arkeologisk förundersökning enligt 13 § andra stycket, om länsstyrelsen inte lämnar tillstånd till ingrepp i fornlämningen enligt 12 § andra stycket* (2 kap.14 § KML). Endast om en förundersökning leder till tillstånd ska den sökande betala kostnaden för förundersökningen. Detta gäller oavsett om denne utnyttjar tillståndet eller inte. Om en förundersökning skulle visa att en fornlämning är av sådan betydelse att tillstånd till ingrepp inte kan lämnas, gäller undantagsreglerna i 2 kap. 14 § KML. Kostnaderna ska i dessa fall bäras av staten.

4. *Företagaren svarar ... inte för kostnader som ... hänför sig till arkeologisk förundersökning eller undersökning enligt 13 §, om det visar sig att någon fornlämning inte berörs av arbetsföretaget* (2 kap.14 § KML). Om länsstyrelsen har gjort ett felaktigt antagande om en fornlämningsförekomst har företagaren inte kostnadsansvar. Regeln är en spärr mot att länsstyrelsen beslutar om förundersökning för säkerhets skull (prop. 1987/88:104 sid. 82). Bestämmelsen stryker under betydelsen av att länsstyrelsen alltid noga bör överväga om det behövs en förundersökning/undersökning.

Om arbetsföretaget inte kommer till stånd på grund av att företagaren avstår från det av exempelvis kostnadsskäl är det inte aktuellt med kostnadsbefrielse.

2.8 Bidrag och ersättningar vid arkeologiska undersökningar

Länsstyrelsen får lämna bidrag till kostnader för arkeologiska undersökningar och andra åtgärder enligt 2 kap. 13 § KML enligt förordning (1993:379) om bidrag till kulturmiljövård (BF). Bidrag får lämnas till arkeologisk undersökning vid bostadsbebyggelse (7-9 § BF), till arkeologisk undersökning vid mindre arbetsföretag (10 § BF) och till kostnader för att ta till vara fornfynd (10 § BF).

Bidrag och ersättningar omfattas av delegering, vilket innebär att länsstyrelserna varje år äskar medel från Riksantikvarieämbetet för dessa ändamål inom ramen för kulturmiljövårdsanslaget. Beslut om bidrag sker efter ansökan från arbetsföretaget till länsstyrelsen. Länsstyrelsen bör underrätta företag om möjligheterna att söka bidrag och ersättningar.

För vidare information se Riksantikvarieämbetets allmänna råd, *Bidrag och ersättning vid arkeologiska undersökningar*. (Underrättelser från RAÄ och SHMM 1994:2).

2.8.1 Bidrag till arkeologisk undersökning vid bostadsbebyggelse

Bidrag till arkeologisk undersökning vid bostadsbyggande får lämnas om fornlämningen finns i ett område med samlad äldre bostadsbebyggelse och berörs av kompletterings- eller förtättningsbebyggelse, eller om den finns i ett område där tillgången på lämpligt lokaliserad och byggbar mark är begränsad och behovet av bostäder är stort (7 § BF). Enligt 8 § BF får bidrag endast lämnas om:

1. fornlämningen saknar synligt märke ovan jord,
2. det finns ett större allmänt intresse av att bebyggelsen kommer till stånd,
3. det inte finns möjligheter att anpassa bebyggelsen så att en fast fornlämning inte berörs,
4. kostnaden för åtgärderna är stor och
5. särskilda antikvariska värden inte skadas av arbetsföretaget

Bidraget ska motsvara den kostnad som enligt 2 kap. 14 § KML skall betalas av företagaren. Som sådan kostnad räknas inte kostnader för maskintid och grovarbetskraft. Till bidraget får knytas villkor om utformningen av ny bebyggelse (9 § BF). Bidrag till arkeologiska undersökningar har framför allt lämnats till bostadsbebyggelse i äldre stadskärnor.

2.8.2 Bidrag till arkeologisk undersökning vid mindre arbetsföretag

Enligt 10 § BF får bidrag till arkeologisk undersökning också lämnas om arbetsföretaget:

1. föranleds av en myndighets beslut eller någon annan tvingande omständighet,
2. är av begränsad omfattning och det med hänsyn till omständigheterna är skäligt att företagaren avlastas kostnaderna för de arkeologiska åtgärderna

Som arbetsföretag av mindre omfattning får anses bl.a. företag som innebär mindre förändringar i nyttjandet av en byggnad, en anläggning eller ett markområde.

Bidrag får inte lämnas till ett statligt, landstingskommunalt eller kommunalt organ (11 § BF).

2.8.3 Bidrag till kostnader för att ta till vara fornfynd

Även om arbetsföretaget inte är av sådant slag som anges ovan i 10 § BF får bidrag lämnas till kostnader för att ta till vara fornfynd enligt 2 kap. 13 § KML om det finns särskilda skäl (10 § BF). Bestämmelserna i 2 kap. 13 § KML innebär att företagaren ska bära kostnaden för viss fyndhantering och konservering. I den mån det uppkommer kostnadsökningar finns vissa möjligheter att genom bidrag kompensera det. En sådan situation kan uppkomma om det vid en undersökning påträffas en oväntad stor fyndmängd eller fynd av exceptionell karaktär som kräver konservering som väsentligt överskrider undersökningsplanens kostnadsberäkning.

2.8.4 Ersättningar

2 kap. 7-8 §§ KML behandlar länsstyrelsens och Riksantikvarieämbetets rätt att vidta åtgärder för att skydda och vårda en fast fornlämning, undersöka en fast fornlämning, bärga ett skeppsvrak som är en fast fornlämning samt undersöka en plats där fornfynd påträffats. Om åtgärder enligt 2 kap. 7-8 §§ KML medför kostnad eller skada för ägare eller någon annan, skall skälig ersättning utgå av allmänna medel (för exempel på sådana situationer se *Bidrag och ersättning vid arkeologiska undersökningar m.m.* 1994:2 s.19).

2.8.5 Länsstyrelsens egen verksamhet

Länsstyrelsen kan också äska medel inom ramen för Kulturmiljövårdsanslaget till länsstyrelsens egenverksamhet d.v.s. medel som varken är bidrag enligt bidragsförordningen eller ersättning med stöd av KML. Dessa medel kan användas till att svara för kostnaden i bl.a. följande fall:

1. utredning inför ett arbetsföretag som inte avses ta ett större markområde i anspråk och som ej skall betalas av arbetsföretagaren (särskild utredning som inte omfattas av 2 kap. 11 § KML, se ovan avsnitt 2.4.3 *Arbetsföretaget*),
2. besiktning av skeppsvrak,
3. antikvariska åtgärder avseende sådan skada på fornlämning som inte kan relateras till någon gärningsman och som länsstyrelsen anser behöver åtgärdas, oftast benämnt "oförutsedd arkeologisk undersökning" (2 kap. 7-8 §§ KML), samt
4. antikvariska åtgärder på en plats där fornfynd påträffats (2 kap. 8 § KML).